

I sågverksrörelsens barndom.

Skogarna, som i våra dagar utgör en viktig råvarukälla i det svenska näringslivet, spelade i forna tider en underordnad roll.

För att ta ett exempel från länsmännens berättelser om allmogens årliga arbeten vid mitten av 1700-talet i de socknar, som nu ingår i Örnsköldsviks kommun, framgår, att bönderna under några månader före och efter jul i huvudsak var sysselsatta med huggning och hemforsling av ved och husbehovstimmer. Under hösten insamlades även löv och lövkärvar i skogarna för att dryga ut kreatursfodret.

Svedjebruket, som under århundraden använts för att skaffa sig mark främst för sädd av råg, gick hårt åt skogarna. Det utdömdes också i 1734 års skogsordning såsom förödande för skogarna. På sina håll fortsatte dock svedjebruket ytterligare i många årtionden.

Det är påtagligt hur ringa utrymme, som lämnas åt skogarna i dessa länsmansberättelser. Däremot ges stort utrymme åt åkerbruk med binärningar, vilket är förklarligt, då försörjning med mat var det väsentliga.

Skogarna gav emellertid värme och skydd och var ett tillhåll för jaktbart byte.

För att gå ytterligare några århundraden tillbaka i tiden, alltså till 1500-talet, kan nämnas, att en sågverksrörelse i relativt liten skala påbörjades inom kommunen.

Anledningen var att såväl Gustav Vasa som hans söner i likhet med samtida stormän var ivriga byggherrar på sina slott och herrgårdar. Och till detta behövdes stora mängder byggnadsmaterial i form av främst bräder. Gustav Vasas son Johan III påbjöd i ett brev år 1572 till fogden i Gävle, att bl.a. en *kronosåg* skulle uppföras i Skorsze ström i Moälven intill byn Skortsjö i Mo socken. Platsen ansågs lämplig, då det fanns gott om skog, och det sågade virket kunde transporteras på konungens skepp till Stockholm. Kostnaden skulle konungen stå för, så att det ej bleve för betungande för bönderna. Fogden hade att underhandla med dem, så att de förde fram timmer till såghuset samt några hundra sågstockar. Bönderna skulle få betalning i spannmål eller erhålla mindre

penningbelopp. Sågmästare och järnredskap skulle fogden i Gävle tillhandahålla. Förhållandet blev helt annat än som utlovats.

Arbetet med uppförandet av sågen började omedelbart, och sågen stod färdig hösten 1573. Bönderna hade framkört byggnadsvirke till sågen, men någon ersättning därför tycks ej ha utgått. När det gällde sågtimmer utgick ej heller utlovad ersättning, utan bönderna i Nordmalings, Arnäs, Själevad, Anundsjö, Sidensjö, Nätra och Vibyggerå ålades, att två bönder gemensamt skulle leverera *en* stock. På så sätt framkördes 482 sågtimmer år 1573, och vintern 1574 levererades 947 stockar, men då en stock per bonde och mantal.

Vid sågen var anställd en sågmästare, vars lön betalades av kronan, men bönderna fick biträda med dagsverken vid sågningen utan ersättning.

Sågningen vid Skortsjösågen började 1573, och då sågades 125 tolfter 10 stycken bräder och året därpå 320 tolfter. De stockar, som framkördes, skulle vara 12 alnar (7,2 m) långa och troligen 12-15 tum i lilländan, alltså dimensioner som endast fanns i den tidens urskogar. Ur varje stock skulle utvinnas sex bräder, och med tanke på att sågbladet i ramen var inemot en halv tum gick mycket av stocken åt till ingen nytta.

Denna »tvångsavverkning«, åvilande bönderna, var mycket impopulär och ledde i en del fall till att bönder åtalades och dömdes för »tredska«. Så dömdes t.ex. bönder från Grytsjö, Bursjö och Högland till kännbara böter för att de vägrat utföra dagsverken vid sågen eller underlåtit att köra fram sågtimmer.

Bönderna besvärade sig flera gånger över dessa pålagor i de svåra tiderna. Mindre lättnader blev det också.

Den långa körsträckan från olika socknar till sågen gjorde, att bönderna i de avlägsna bygderna vidtalade bönder omkring Skortsjösågen att mot ersättning avverka och fullgöra leveranserna. Följden blev, att Mo skogar blev utarmade på grov skog.

Någon större framgång hade ej detta sågverk. Troligen på grund av brist på sågtimmer, böndernas motstånd och andra omständigheter ägde ingen sågning rum vissa år, och slutligen torde den ha nedlagts efter att ha varit i drift några årtionden. Den var då rätt sliten och var i behov av reparation.

Transporten av bräderna från denna kungssåg till Stockholm beredde många svårigheter. Det är troligt att de små båtarna, som användes för utförsel av bräderna, kunde gå långt upp efter Moälven, ty landhöjningen under de fyra sekel, som gått, gjorde, att havet var c:a fyra meter högre än nu.

Stor brist rådde på segelskutor, varför det förekom, att vissa år fick bräderna ligga kvar vid sågen, och risk förelåg, att de skulle ruttna.

På ett av »brädskeppen« omtalas besättningsmän från bl.a. Gene och

Gottne. Till Stockholm fördes år 1576 377 tolfte sågbräder att användas till slottets byggande. Ibland förekom det att båtar förliste i hårt väder.

Till detta kan fogas att borgerskapet i Härnösand visade stort intresse för den begynnande trävarurörelsen, vilket slutligen resulterade i betydande satsningar efter Moälven och andra vattendrag, bl. a. Mo såg.

F. ö. kan tilläggas att bönderna i många byar byggde små vattendrivna sågar i de mindre vattendragen. Dessa byasågar hade vanligen ett hemsmitt sågblad i ramen, som drevs upp och ner av ett vattenhjul. Därmed försvann alltmer kransågningen, där stocken placerades på en uppbyggd plattform, varvid en man stod uppe på plattformen och en man under stocken, och ömsevis drog de stocksågen upp och ner. Det var ett tungt och tidsödande arbete. Ända in i vårt sekel förekom denna kransågning till husbehov. De gamla byasågarna är nu ett minne blott, men i en och annan bäck kan man ännu se resterna efter dem.